

ORTADOĞU'DA DEĞİŞİM Mİ ÇÖKÜŞ MÜ?

Yeni düzenin, Ortadoğu'yu dönüştürerek mi yoksa çökerterek mi ortaya çıkacağı bugünün şartlarında oldukça muğlak. Bu kanyı güçlendiren ise bana göre IŞİD ekseninde ortaya çıkan yeni bir şiddet biçiminin üç etno-mezhepsel hattı giderek kapanması zor bir düşmanlık eksenine dönüştürmesi.

Murat YEŞİLTAŞ

Son zamanlarda Ortadoğu haritasının yeniden çizildiğine ilişkin yargılar adeta bütün analistlerin ortak kanısına dönüştü. Bu yenilik hali iki ana eksenle tartışıldı. Çoğunluk, Ortadoğu'nun 'bilindik çehresinin' değiştiğini ileri sürerken, daha azınlıkta kalanlar bu bilindik Ortadoğu düzeninin 'çökmek' üzere olduğunu iddia etti. Daha doğrusu bir çeşit geriye dönüş olarak yorumlandı. Her iki argümanı ileri sürenler açısından ortak kanaati oluşturan, sadece Arap Baharı'yla birlikte başlayan bölgesel 'tektonik değişim' değildir. IŞİD'in aynı anda üç devlet içinde askeri ve politik gücünü yayararak bu değişimin giderek olağan akışını bozması da bu ortak kanının güçlenmesine vesile oldu. IŞİD'in, Irak başta olmak üzere Suriye, şimdi de Libya'da istikrarsızlık için katalizör rolü oynayarak mevcut devlet yapılarını bozması, Arap Baharı'nın bölgesel düzeyde ortaya çıkardığı değişim rüzgarının önüne geçti. Bu nedenle IŞİD faktörü adeta Arap Baharı'nın bölgesel düzeyde neden olduğu değişimin kristalize olmuş biçimi olarak ele alınabilir.

Tam da bu noktada IŞİD'in giderek belirginleşen varlığını ve neden olduğu yeni 'terör formunu', en önemlisi de Ortadoğu'yu bölgesel düzeyde nereye sürüklediğini anlamak daha acil hale geliyor. IŞİD, bugün itibarıyla aynı anda kademeli olarak devlet altı etnik-mezhepsel grupları, devletleri, bir bütün olarak bölgesel güvenlik mimarisini ve en sonunda da küresel güvenlik yönetişimini doğrudan etkileyen bir aktöre dönüştü. Böylesi bir 'eş zamanlı etki zinciri' IŞİD'i bölgesel ölçekte statükoya dönüş arzusunda olan aktörler karşısında 'revizyonizm'in temsilcisi haline getirdi. Bu yargıyı olumlu bir çerçevede olarak ortaya koymuyorum elbette. Sadece, karşı karşıya olduğumuz tarihsel

momenti'n Ortadoğu'yu değişime mi yoksa çöküşe mi sürüklediğinin anlaşılması için bir hareket noktası olarak kullanabileceğimizi ileri sürüyorum.

Ortadoğu'nun değişimi ya da çöküşünü veya Muhammed Ayoob'un ifadesiyle "içe patlama" ihtimalini hızlandıran iki ana eksenle bahsetmek mümkün. Birincisi devletler arasındaki rekabetin daha keskin bir hal alması. İkincisi ise etnik-mezhepsel bir mücadelenin rekabetten ziyade 'kurucu bir şiddet' üzerinden yeni düşmanlıkları kurması. Bu eksenlerden birincisi bölgesel güvenlik mekanizmalarını zaafa uğrattırırken, ikincisi giderek farklı etnik ve mezhep grupları gettolaştırarak bölgesel ölçekteki demografik ve kültürel hareketliliği kısıtlama işine yarıyor. Diğer bir ifade ile giderek yeniden yerleşen bir tür sosyo-politik alan ortaya çıkıyor. Bu durum başlı başına Ortadoğu'da tarihsel bir zenginlik olarak düşünülen çok-kültürlü yapıyı da giderek bozuyor.

Devletler Düzeyindeki 'Jeopolitik Antagonizma'

Bölgede, kapasiteleri ve siyasi-askeri angajmanları dikkate alındığında üç 'cins' ülkeden bahsetmek mümkün. Bunlardan ilki 'aktif ülkeler' gurubu. Bu ülkelerin temel özelliği, mevcut süreçlere öyle ya da böyle askeri ya da politik olarak müdahil olmaları. Bu ülkelerin başında İran, Suudi Arabistan ve Türkiye geliyor. Her üçü de farklı bir siyasi, ekonomik ve dini modeli bölgeye sunuyor. Bu ülkelerinin bölgesel konulara dair ortak bir ajandası yok; olmadığı gibi güvenlik öncelikleri de birbirinden çok farklı. Ayrıca bu ülkeler tek tek farklı dinamiklerden farklı şekillerde etkileniyor ve aynı zamanda bu dinamikleri, bölgesel

mücadele bir manivela unsuru olarak kullanmaya çalışıyor. Suudi Arabistan, İran ile Suriye konusunda politik ve askeri rekabet halindeyken, Türkiye ile Mısır konusunda anlaşmazlık içinde. Aynı şey, Türkiye ve İran arasında farklı konular için de geçerli. Benzer şekilde Türkiye ile Suudi Arabistan arasında da bir rekabet söz konusu.

Mısır'ın aktif ülkeler gurubunun içine dahil edilmesi hem mümkün hem de yanıltıcı olabilir. Örneğin Libya'ya yönelik askeri müdahalesini Mısır'ın aktif bir rol arayışının bir göstergesi olarak okunabilir. Mısır, özellikle uluslararası toplumun IŞİD hassasiyetini kullanarak hem uluslararası toplumun desteğini arkasına almaya hem de General Hafter'i Trablus hükümetine karşı güçlendirmeye çalışıyor. Böylece Sisi, 'teröre karşı küresel savaş' ittifakının içinde kendini bir şekilde konumlandırarak kendisi ve de Hafter özelinde 'yeni bir rejim modeli'ni bölgeye ve uluslararası topluma sunuyor. Ancak Mısır'ı her an aktif ülkelere pasif ülkeler statüsüne itecek yığınla konu var ve kırılabilirlik derecesi giderek artıyor.

Aktif ülkeler, bölgesel politikadaki kırılabilirlikler sonucu oluşan maliyetlerin her birini ayrı ayrı yüklenmek zorundalar. Örneğin, İran, Irak, Suriye ve Yemen'de, Suudi Arabistan Mısır ve Suriye'de, Türkiye ise Irak ve Suriye'den kaynaklanan yeni dinamiklerden dolayı yeni maliyetler üstlenmek zorunda kaldı son üç yılda. Meseleyi riskli kılan unsur ise maliyetleri kapatmak için bu ülkelerin daha fazla angajmana girme ihtiyacı hissetmeleri. Türkiye özelinde bu angajmanın daha sınırlı yapıldığını ise söylemek mümkün.

İkincisi ise 'pasif ülkeler' gurubu. Bu grupta yer alan ülkeler, aktif ülkelere göre kapasite ve siyasi/askeri angajmanlar bakımından daha

düşük yoğunluklu bir politika izliyorlar. Bu ülkeler, genellikle kendi tehdit algıları ve güvenlik öncelikleri gereği mevcut bölgesel ittifak ağlarına eklenerek 'hayatta kalmaya' ya da küresel bir garantörle işbirliği yaparak hareket etmeye çalışıyorlar. Başta Ürdün olmak üzere küçük Körfez ülkelerini bu grubun içine dâhil etmek mümkün. Ancak bu ülkelerin ekonomi eksenindeki ağırlıkları, aktif ülkelerin zaman zaman politik angajmanlarına da destek oluyor. Pasiflikleri ise askeri olarak, belki Ürdün hariç, etkili olabilecek bir kapasiteye sahip olmamaları.

Buraya kadar Ortadoğu'nun dönüşümü açısından pek bir sorun gözükmüyor olabilir. Tarihin her döneminde yaşanan jeopolitik rekabetin bir parçası olarak işliyor bölgesel politika. Ancak üçüncü grup devletleri düşündüğümüzde bu jeopolitik rekabet bir çeşit 'jeopolitik antagonizma'ya dönüşüyor. Jeopolitik antagonizma, jeopolitik rekabetin daha sert yaşanan bir biçimi. Bu nedenle dönüşüm mü çöküş mü sorusunun anlamı da bu noktadan sonra başlıyor tam olarak.

Bu anlamda üçüncü grup ülkeler 'çökmüş devletler'den oluşuyor. Bu ülkelerin temel özelliği ise bölgesel sistemdeki krizin sürekli yeniden üretilmesi için bir zemin (kaynak) oluşturmaları. Aynı zamanda rekabetten antagonizmaya geçişi hızlandırıyor. Giderek bir 'kara deliğe' dönüşen bu ülkeler, iç savaş ve etno-sekteryan çatışmanın merkezi durumundalar. Bu ülkelerin başında Suriye, Irak, Libya ve Yemen geliyor. Yine de Irak için durumun daha farklı olduğunu belirtmekte fayda var. Bu üç ülkenin 'üniter bir yapıyla devam edip edemeyeceği ise hala ucu açık bir mesele olarak ortada duruyor. Üniter yapılara dönük baskı, dönüşüm argümanını

ileri sürenler açısından bir başlangıç noktası olarak ele alınıyor. Ancak ben bu yapıların dönüşmesinin basit bir devlet parçalanması olarak ortaya çıkacağı fikrine katılmıyorum. O yüzden de dönüşümün çöküş ihtimalini daha da kuvvetlendirdiği bir süreç olarak ele alınması gerektiği kanaatindeyim. Çöküşten kastettiğim ise kurulu olan mevcut düzenin nihayete ererek yeni bir bölgesel düzenin ortaya çıkacak olması.

Kurucu Şiddet Dönemi ve Düzeni

Yeni düzenin, Ortadoğu'yu dönüştürerek mi yoksa çökerterek mi ortaya çıkacağı bugünün şartlarında oldukça muğlak. Bu kanıyı güçlendiren ise bana göre IŞİD ekseninde ortaya çıkan yeni bir şiddet biçiminin üç etno-mezhеспel hattı giderek kapanması zor bir düşmanlık eksenine dönüştürmesi. Diğer bir ifade ile bu düşmanlık her bir etnik ya da mezhеспel grup için kurucu bir düşmanlık haline dönüşüyor. Bu durumun hali hazırda ürettiği dört temel sonuç olduğunu söyleyebiliriz; yerel silahlanma, özerklik ya da bağımsızlık talebiyle birlikte yeni 'devletçik' yapılarının oluşması, demografik ve sosyo-kültürel etkileşimin kısıtlanması ve yeni radikalleşme dalgası.

Bir bütün olarak bu dört sonuç birlikte ele alındığında, yukarıdaki devletlerin bu sonuçları doğrudan yönetmek zorunda kalacakları üç önemli çatışma eksenini mevcut. Bu çatışma eksenlerinden biri Kürtlerin bulunduğu hat, ikincisi Sünni hattı ve üçüncüsü ise Şii hattıdır. Her üç hat bugün itibarıyla kademeli olarak yerel ölçekten ulusal ölçeğe ve sonra da bölgesel ölçeğe doğru uzanan jeopolitik bir antagonizmanın da yeniden üretilmesine neden oluyor. Kürt hattı ile Sünni Arap hattı arasında IŞİD üzerinden yeni kurulan bir 'şiddet sarmalı', bu iki toplumsal

grubu özellikle Irak içinde daha fazla karşı karşıya getirmektedir. Aynı şekilde Sünni Arap hattı ile Şii Arap hattı arasında da yine IŞİD ekseninde süregiden bir çatışma eksenini, bu iki topluluğu giderek birbirinden uzaklaştırmaktadır. Böylece yerel ölçekte yaşanan askeri-politik mücadele ulusal ölçekte devlet egemenliğini zaafa uğrattığı gibi karşı bir şiddet üretimine devletleri sevk ederek her bir aktörü birbirinin ötekisi konumuna itmektedir. Bu durum nihayetinde döngüsel olan bir şiddetin de toplumlar arasında kök salmasına neden oluyor.

Ortadoğu'nun yakın geleceğini dönüşüm ya da çöküş doğrultusunda etkileyecek söz konusu 'üç etno-sekteryan hat' yukarıda bahsettiğim aktif ülkeler grubunu hem son derece dinamik hem de bir anda yönetilemeyecek kırılğan bir süreçle karşı karşıya bırakabilir. Bu bağlamda Şii hattı İran'ın, Sünni hattı Suudi Arabistan'ın, Kürt hattı da Türkiye'nin doğrudan yüklenmeleri gereken bir maliyet ortaya çıkarabilir. Daha da önemlisi veya tehlikeli olan, bu üç dinamik ve kırılğan hattın birbirini 'yok edeceği' yeni bir çatışma kuşağının giderek bölgesel bir çatışmayı da beraberinde getirme ihtimali.

Sonuç olarak, bu iç içe geçmişlik hali yakın gelecekte hem Ortadoğu haritasının şeklini belirleyecek hem de devletleri ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakacak. IŞİD faktörünün bu sorunun boyutunu ve kapsamını belirleyeceği ise oldukça açık. Bu nedenle bundan sonra dönüşüm mü yoksa çöküş mü sorusunun cevabını, IŞİD'in kolektif bir fenomene ve aidiyete dönüşerek ne kadar devam edeceği belirleyecektir. ○

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi